

Наталія Оніщенко,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений юрист України,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,

Світлана Береза,
заступник завідуючого Центру
правових проблем гендерної політики
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

УДК 159.98

Громадянське суспільство і гендерні відносини: моральний вимір

Однією з найголовніших проблем, які постали перед сучасним українським суспільством, є значна морально-етична інерція, яку спричиняють нав'язувані десятиліттями ціннісні пріоритети тоталітарного суспільства, в тому числі в сфері гендерних відносин. Одним з основних завдань сьогодишньої гуманітарної науки і освіти в нашій країні є подолання такої інерційної тенденції.

Здавалося б той духовний, моральний, національний сплеск, який спостерігається на початку української незалежності, повинен був сприяти розвиткові нової парадигми гендерних відносин, громадянської моралі,

які б базувалася на принципах самоповаги і національної гідності.

Проте громадянське суспільства не з'являється на порожньому місці, цьому передують соціальний і державний розвиток, причому від досконалості і суспільства, і держави в певних просторово-часових вимірах залежить ступінь досконалості інститутів громадянського суспільства.

Без існування держави (державних органів та інших інститутів державної влади) не існувало би громадянського суспільства (його інститутів) в тому сучасному розумінні, яке надається цьому поняттю сьогодні. Адже громадянське суспільство на-

бирає свою силу і здатність до розвитку саме у взаємодії (діалозі та партнерстві) чи протистоянні (конфлікті) з державою, що не означає, що інститути громадянського суспільства функціонують за своїми законами, які відрізняються і не залежать від складної національної правової системи [1, с. 5].

Про громадянське суспільство в останні роки написано багато праць, як статейних, так і монографічних. Втім, аналіз цього явища вражає не тільки своїм різномаяттям, але й протирічливістю. Розуміння громадянського суспільства можна вважати дещо «розмитим» поняттям, оскільки число визначень (дефініцій) останнього не підлягають підрахунку. Проте деякі автори вважають, що всі дефініції функціональні, а відсутність єдиного визначення навпаки являє певну перевагу щодо майбутніх дослідницьких проектів. І це можливо, відповідає дійсності. Що ж відбулося на практиці?

В результаті часто непродуманих перетворень, практичні процеси несподівано виявилися далекими від запрограмованих теоретичних конструктів [2, с. 3-10]. Головною причиною цього стає некоректна інтерпретація реформаторами особливостей взаємовідносин (комунікативних засад) держави, державної влади та громадянського суспільства в Україні. Не остання роль в цих процесах належить руйнуванню засад загальнолюдської моралі як історичного феномену суспільного поступального розвитку. В цих умовах важко очікувати на конструктивний полілог держави, суспільства та людини, в тому числі і, не в останню чергу, в сфері гендерних відносин.

Сучасний стан українського суспільства потребує від наукової спільноти пошуку відповідей на загально-соціальні імпульси, як необхідні стратегії реформування: перехід від неконструктивних спроб замінити державу громадянським суспільством до зусиль, які спрямовані на їх збалансовану взаємодію. Саме принцип

соціального та політичного балансу у взаємовідносинах держави та громадянського суспільства повинен стати основою для виправлення та корекції існуючої нестабільної ситуації в сфері рівності прав, можливостей і результатів жінки і чоловіка. Величезне значення моральної складової в означених процесах.

Оголошення магістральною проблемою сьогодення прав людини, визнання інтересів особистості більш вагомими порівняно з інтересами суспільства і держави є класичним постулатом доктрини громадянського суспільства. Що ж до гендерних відносин в цій сфері це не означає і не може означати послаблення ролі держави у захисті та охороні особистості. Права людини можуть бути гарантовані тільки в умовах сильної держави, яка в змозі управляти суспільством та позитивно впливати на особистість.

Щодо морально-етичного насичення інститутів громадянського суспільства вчені виділили два підходи до проблеми. Деякі автори надають перевагу цивілізаційному підходу до суспільної свідомості, на відміну від директивно пануючого раніше формаційного аналізу, хоча повністю не відкидають останній. В цьому сенсі слід визнати, що саме таке виокремлення є характерним для вітчизняного суспільствознавства як України, так і ближнього зарубіжжя. Формаційний підхід принципово історичний: він розглядає розвиток суспільства як зміну якісних станів, суспільство постійно знаходиться в процесі становлення. Це означає, в свою чергу, що ніяка з його форм не може вважатися закінчено, завершеною в тому числі, між іншим, і громадянське суспільство. Цивілізаційний підхід при всьому різномаяття його конкретних інтерпретацій має ту особливість, що він «замикає» розвиток суспільства. В його рамках суттєве значення має перш за все, протиставлення варварству. Вважається, що цивілізаційні досягнення (такі наприклад, як приватна власність, держава, сім'я, рів-

ність прав і можливостей жінок і чоловіків тощо) – вічні. Крім того, слід зазначити, що, якщо формаційний підхід орієнтує на зміну форм і удосконалення суспільства, яке вийшло із стану варварства, то цивілізаційний виступає за те, щоб недеградувати у варварство знову. Формаційний підхід вбачає в варварстві вихідну стадію історії, яка залишилася в минулому, а цивілізаційний підхід розглядає варварство як безпосередню основу, певний стан, який постійно слід долати, що власне і складає суть цивілізації. Надзвичайно важливим дослідженням сучасних вчених є, так би мовити, «мікроскопійний» аналіз моралі громадянського суспільства. Оскільки автори спрямовані не на критику моральної свідомості та самосвідомості громадянського суспільства, а на їх пояснення, дослідження, принаймні, теоретичну аргументацію, і, особливо, на культивування найкращих їх постулатів та проявів, безумовно, і в сфері гендеру.

При тому слід зважити на те, що не стільки громадянське суспільство підлягає оцінці і критиці з позицій деякої універсальної моралі, а воно саме може слугувати своєрідним моральним каноном. Мораль громадянського суспільства автори називають «етикою громадянськості», новою етикою. До того ж моральні стани визначаються як природня мораль, яка ідеалізувала общинні форми життя, в основі якої любов до ближнього.

Сьогодні, якщо сповідувати позиції істинності та відвертості, навіряд чи можна представити в політичних конкурентних і конфліктних відносинах вимоги «полюби ближнього» чи «не бажай того, чого не бажаєш сам собі» - і це беззаперечно.

Нині в Україні, як і в більшості країн світу, відбувається переоцінка цінностей і здійснюється орієнтація політичного курсу держав на встановлення єдиних загальнолюдських принципів і стандартів, на їх природні засади, що є значущими для усього світового співтовариства. Це потребує відповідного розуміння певних

категорій права, і, зокрема, самого права та його сучасних ціннісних вимірів. У зв'язку з цим в літературі прийнято говорити про ціннісні орієнтації певних явищ [3, с. 8].

Історія становлення рівності має багатовікові традиції, які відображають розвиток демократії у суспільстві. Принцип рівності людей багатоаспектний. Основний підхід до його визначення полягає в тому, що зазначаються ознаки, які не спроможні впливати на сутність цього принципу. Одним з проявів принципу рівності є рівність чоловіків і жінок, тобто незалежність рівного підходу від статі, що дістав назву принципу гендерної рівності. Гендерна рівність – складова загального принципу рівності як принципу демократичної побудови суспільства. Право розуміється сьогодні як рівна міра свободи всіх і кожного – чоловіків і жінок. Конструкція гендерної рівності розкривається через категорію прав людини як універсального стандарту рівності, який є єдиним для обох статей [4, с. 104].

Світовий процес формування конституційного законодавства характеризується декларуванням у ньому принципу рівних прав і можливостей (і це моральна вимога до законодавства).

Цілком очевидно, що питання гендерної рівності набуло на сьогодні неабиякої актуальності і представляє неабияку цінність для права. Виходячи з цінності гендерного виміру права, відповідним чином має виводитися робота з діючим вітчизняним законодавством, яке, незважаючи на проголошення Україною рівності прав чоловіків і жінок, ще значною мірою містить дискримінаційні гендерні викривлення.

Виконання взятих Україною зобов'язань щодо утвердження гендерної рівності, потребує осмислення національних можливостей, їх реалізації з урахуванням історично набутої практики суспільного життя чоловіка та жінки, національних традицій їхніх взаємовідносин, досягнень і

рівня соціальної культури та її складової – гендерної культури [5, с. 18].

Сучасне вітчизняне право має не лише елементи відмираючого, але й стабільні відносини теперішнього й елементи майбутнього, що зароджується [6, с. 49]. Реальними, «теперішніми» цінностями права є все те, що вступає у взаємодію з людиною, має для неї позитивне значення, тобто те, що сприяє прогресивному розвитку суспільства і вдосконаленню особистості [7, с. 17-18]. Втрачають значення і залишаються у «минулому» ті цінності правової системи, що втратили відповідність новим культурним вимогам та потребам суспільства.

Вважаємо за доцільне зазначити, що: нині потрібно відповідним чином синтезувати досвід творення держави і права, набутий упродовж тисячолітньої історії українського народу; врахування гендерно налаштованого менталітету здатне позитивно сприяти здійсненню тих перетворень, які відбуваються в нашій країні щодо утвердження рівності і свободи людини, незалежно від статі; з розумінням гендерного менталітету тісно пов'язане поняття національної правосвідомості, яка увібрала в себе найкращі взірці для громадянського суспільства.

Однак, зміна ціннісних орієнтацій нашої держави з урахуванням світового передового досвіду, сподіваємось, швидкими темпами наповнить суспільну свідомість новим змістом, яким, зокрема, стане гендерно налаштований менталітет суспільства, тобто усвідомлений передусім на психологічному рівні напрям мислення суб'єктів щодо визнання, поваги і сприяння по ствердженню принципу рівності людини незалежно від статі.

Прийняте в Україні гендерне законодавство є вдалим кроком до запровадження відповідних міжнародних стандартів міжстатевої рівності і є правовою базою забезпечення конституційного принципу рівних прав чоловіків і жінок. Визначено основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можли-

востей жінок і чоловіків, серед яких: недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок та чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, формування відповідального материнства і батьківства, виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері та інше. Неабияке значення має законодавчо закріплене положення, відповідно до якого чинне законодавство України та проекти нормативно-правових актів підлягають гендерно-правовій експертизі, результатом чого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

У ході правової реформи держава повинна визначити і деталізувати гендерну рівність як юридичне поняття, як невід'ємний елемент правової системи. Будь-які соціально-економічні перетворення, процеси демократизації і встановлення ринкової економіки імпліцитно включають в себе так звані гендерні програми соціальної трансформації, тобто зміну структури відносин між соціальними статями (чоловіками та жінками) [8, с. 17]. Таким чином вплив будь-яких перетворень правової системи на структуру гендерних відносин є очевидним та безумовним. Питання лише в тому будуть ці перетворення мати позитивні чи негативні наслідки, а також у попередньому програмуванні таких наслідків за допомогою гендерно-правової експертизи.

Проведення гендерної експертизи у різних галузях права підтверджує появу нової галузі права – гендерного права як комплексного правового інституту, який складається з правових норм, які встановлюють засоби забезпечення рівності прав людини незалежно від статі, а також передбачають межі допустимих відмінностей у правах, незалежно від статі [9, с. 9].

Отже, не дивлячись на певне існування у свідомості суспільства стереотипів, так званого гендерного суб'єктивізму, усе ж природна цін-

ність людини та її потреб і можливостей сьогодні явно долає вказані перепони. Те, що невіддільне від людини та її сутності, її невід'ємні природні права, які тривалий час навіть не були передбачені законодавчо, отримують сьогодні перемогу над «буквою закону», оживаючи і у свідомості людей, і у реальному житті, і на законодавчому рівні. Без сумніву, гендерна рівність є однією з цінностей, на яких будується право.

Говорячи про гендерну проблематику в Україні, не можна нехтувати тим фактом, що через низький

рівень життя громадян, які не можуть задовольнити навіть свої первинні соціальні потреби, проблеми гендерної рівності відходять ніби на «задній план». Натомість у європейських країнах, де економічне становище особи є більш стабільним, гендерна проблематика, навпаки, стає в авангарді суспільно-політичних перетворень. Отже, запровадження в Україні гендерно чутливої політики є важливим етапом у подоланні правового нігілізму, встановленні егалітарних моделей правового регулювання, підвищення рівня правової культури.

Список використаних джерел

1. *Грудцьна Л. Ю.* Государство и гражданское общество: [монография] / Л. Ю. Грудцьна / [под ред. С. М. Петрова]. – М.: ЮРКОМПАНИ, 2010. – 464 с.
2. *Сабанадзе Ю. В.* Группы интересов у переходных обществах: [монография] / Ю. В. Сабанадзе. – К.: Логос, 2009. – 208 с.
3. *Львова О. Л.* Гендерна рівність як цінність права / О. Л. Львова // Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства: Монографія / Кол. авт.; За заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 8.
4. *Руднева О.* Гендерна рівність як принцип законодавства України / О. Руднева // Право України. – 2002. - № 4. – С. 104.
5. *Мельник Т. В.* Міжнародний гендерно-правовий аспект проблеми прав людини в Україні / Т. В. Мельник // Український журнал про права людини. – № 2 (2). – 2005. – С.18.
6. *Кирич В. А.* Движение как форма бытия права / В. А. Кирич // Советское государство и право. – 1976. - № 12. – С. 47-50.
7. *Анисимов С.* Ценности реальные и мнимые / С. Анисимов. – М.: Мысль, 1970. – С. 17-18.
8. *Посадская А. И.* Научный отчет / А. И. Посадская. – М.: Центр гендерных исследований Института социально-экономических проблем народонаселения РАН, 1991.
9. *Болотіна Н. Б.* Соціальне законодавство України: Гендерна експертиза / Н. Б. Болотіна. – К.: Логос, 2001. – 340 с.

Оніщенко Н. М., Береза С. В. Громадянське суспільство і гендерні відносини: моральний вимір

Останні процеси, що відбуваються в Україні поставили на новий рівень ряд вимог громадянського суспільства і спонукали представників наукових кіл надати наукові обґрунтовані відповіді. Не останнє місце в цих наукових розробках займає, з одного боку, проблема етико-моральних начал морального «насичення» інститутів громадянського суспільства, а з другого боку, наголошено, що етико-моральні вимоги

повинні обов'язково базуватися на гендерній складовій сучасного життя, тобто рівності прав, можливостей і результатів жінок і чоловіків.

Ключові слова: гендер, гендерно-чутлива політика, громадянське суспільство, мораль, етика, рівність прав, можливостей і результатів жінок і чоловіків.

Онищенко Н. Н., Береза С. В. Гражданское общество и гендерные отношения: моральное измерение

Последние процессы, происходящие в Украине поставили на новый уровень ряд требований гражданского общества и побудили представителей научных кругов предоставить научные обоснованные ответы. Не последнее место в этих научных разработках занимает, с одной стороны, проблема эτικο-нравственных начал нравственного «насыщения» институтов гражданского общества, а с другой стороны, отмечено, что эτικο-моральные требования должны обязательно базироваться на гендерной составляющей современной жизни, то есть равенства прав, возможностей и результатов женщин и мужчин.

Ключевые слова: гендер, гендерно-чувствительная политика, гражданское общество, мораль, этика, равенство прав, возможностей и результатов женщин и мужчин.

Onishchenko N., Bereza S. Civil society and gender relations: the moral dimension

Last processes in Ukraine put on a new level of a number of civil society demands and prompted academics to provide evidence-based answers. Not the least of these scientific developments took on the one hand, the problem of ethical and moral principles of the moral "saturation" of civil society, and on the other hand, noted that the ethical and moral requirements must necessarily be based on the gender component of modern life, that is, equality rights, opportunities and outcomes for women and men.

Key words: gender, gender-sensitive policies, civil society, morals, ethics, equality of rights, opportunities and outcomes for women and men.